

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Београдско женско друштво и часопис *Домаћица*
1875-1914.

Ментор:
доцент др Данко Леовац

Студент:
Мирјана Сарић
Број индекса:
ИС-16/66

Београд, септембар 2018.

САДРЖАЈ

Предговор	2
Положај жена у Србији у другој половини 19. и почетком 20. века.....	4
Београдско женско друштво	8
Подружине друштва	11
Хуманитарни рад	12
Односи владајуће династије и Женског друштва	14
Раденичка школа.....	19
Пазар	23
Ђачка трпеза	24
Дом за убоге старице	26
Часопис <i>Домаћица</i>	27
Садржај листа	30
Морални савети.....	33
Практични савети.....	36
Едукација и разонода.....	38
Закључак	40
Списак извора и литературе.....	42

Предговор

Београдско женско друштво је прво и најстарије удружење Српкиња основано у Кнежевини Србији. Основано је због потребе да се жене активно укључе у друштвени живот и да допринесу општем културном и друштвеном развоју. Иако су познате многе од заслуга женских друштава за српску државу и друштво, делатност Београдског женског друштва и његових подружина није до краја истражена и приказана широј јавности.

Циљ овог рада је да представи делатност Београдског женског друштва и значај његових институција. Часопис *Домаћица* представља главни извор за писање овог рада, али и једну од централних тема у њему. Сугестије и савети, који се могу наћи у часопису, коришћени су да се прикаже тадашње схватање о месту и улози жене у српском друштву и како се оно мењало током овог периода (1875-1914).

На самом почетку рада дат је кратак преглед положаја жена у Србији у другој половини 19. и почетком 20. века, са освртом на Грађански законик из 1844. године, кривично-правну заштиту жена и укључивања жена у процес образовања. У истом поглављу истиче се утицај женских друштава на процес еманципације жена. За писање овог поглавља коришћени су чланци објављени у зборнику *Србија у модернизацијским процесима, бр.2*, насталом поводом научног скупа који је расправљао о положају жена као мерилу модернизације српског друштва.

Прва целина рада посвећена је Београдском женском друштву, циљевима његовог оснивања и самој организацији његовог рада. У оквиру овог поглавља дат је преглед рада најзначајнијих Друштвених институција, Раденичке школе, Пазара, Тачке трпезе и Дома за убоге старице. Кроз поглавље о хуманитарном раду, приказани су различити моменти, у којима је Друштво надоместило недостатке Државе и њених институција, тако што је на себе преузело решавање социјалних проблема. У ово целину укључен је и однос Друштва са владарским династијама Обреновић и Карађорђевић, јер су чланови владарских династија били покровитељи и највећи дародавци Друштва.

Најцеловитији приказ рада Друштва дат је у каталогу изложбе „*Београдско женско друштво 1875-1941*“ која је представљена у Педагошком музеју града Београда. На изложби је била приказана целокупна заоставштина Друштва (документи, фотографије, дипломе, одликовања, рукотворине). Ауторке изложбе Татјана

Корићанац и Љиљана Танеска су препознеле значај Друштва, а овом изложбом су желеле да сачувају успомену на значајне тренутке из културне историје Београда.

Главни извор за писање овог дела рада био је часопис *Домаћица*, који је излазио од 1879. до 1914. и од 1921. до 1941. године. У *Домаћици* су штампани детаљни извештаји са седница и скупова Друштва, који уз финансијске извештаје и извештаје о раду Друштвених институција представљају најзначајније изворе за реконструкцију њихових активности.

Тема друге целине рада је часопис *Домаћица*, који је био орган и гласило Београдског женског друштва и његових подружина. Приказано је покретање и развој часописа, поменути су његови уредици и растумачена је функција литерарног одбора. У наставку ове целине говори се о садржају часописа и приказу процеса еманципације жена у њему, уз ослонац на текст Мирјане Прошић-Дворнић, *Женско питање у Србији крајем 19. и почетком 20. века и часопис Домаћица 1879-1914.* и необјављени магистарски рад *Женско питање у београдској штампи и периодици 1918-1941*, ауторке Светлане Стефановић.

Кроз даљу анализу текстова разматра се коме су они били намењени, изнети су закључци о најзаступљенијим темама и на основу тога је направљена подела на текстове са моралним и практичним саветима, као и на текстове намењене едукацији и разоноди. Истакнут је значај текстова чији је задатак био да подстакну патриотска осећања код жена. Изнет је закључак да су текстови у *Домаћици* одговарали потребама традиционалног патријархалног друштва, али је почетком 20. века примећен све већи продор еманципаторских идеја и актуелизација женског питања.

Задатак овог рада је да осветли један део историје женског питања и прикаже процес еманципације жена у конзервативном српском друштву друге половине 19. и почетка 20. века. Ова тема је важна јер сазнања о улози, положају и активностима жена доприносе бољем познавању друштвене историје Кнежевине и Краљевине Србије.

Положај жена у Србији у другој половини 19. и почетком 20. века

Женско питање у Србији постаје посебно актуелно у последњој четвртини 19. века. Појави расправа о женском питању претходиле су промене друштвено-економске структуре, политичког уређења, распадање патријархалног и стварање новог капиталистичког покрета. Важно је напоменути да се у тадашњој Србији није увек благонаклоно гледало на модернизацијске процесе, нарочито ако су били супротстављени дубоко укоренењој традицији српског друштва. Прихватане су тековине западноевропске цивилизације, али не и западноевропске културе, посебно ако су утицале на религију и националну идеологију. Ипак, продор напредних, али и конзервативних идеја о организацији друштва и месту и улози жене у њему, били су незауостављиви. Еманципација жена у Србији је дуго била контролисана и ограничена у прихватљиве оквири за традиционално патријархално друштво. Када је реч о еманципацији жена у Србији пре Првог светског рата значајно је поменути: промене у образовању жена, тј. пораст броја жена са основним и средњим образовањем, нарочито у грађанском слоју; развој националне идеје код жена; развој јединственог националног покрета и повезивање са интернационалним женским покретом.¹

Идеје о праву жена на школовање, запошљавање и економску самосталност, промене положаја у браку, потреба за организовањем жена, културну и политичку једнакост жена и мушкараца први су пропагирани либерали у оквиру Уједињене омладине српске. У Кнежевини Србији еманципаторске идеје су први пут доспеле у јавност преко листова *Матица*, *Млада Србадија* и *Раденик*, средином 60-их година 19. века. Ове идеје нису одмах заживеле. Све до почетка 20. века у Србији је чврсто заступан став о различитим културним улогама мушкараца и жена. Сматрало се да мушкарци и жене имају различите задатке и да нацији могу да допринесе на различите начине. Питања о неравноправном приватно-правном положају жена, неједнаким условима за средње и високо образовање, неједнако плаћени послови који су били доступни и мушкарцима и женама у државној служби и политичким правима дуго су остављана по страни.

Неравноправност између мушкараца и жена била је правно поткована Грађанским закоником из 1844. године. Најдрастичнија разлика испољила се приликом

¹ А. Столић, *Феминизам, Срби 1903-1914*, прир. М. Ковић, Београд 2015, 302; М. Прошић-Дворнић, *Женско питање у Србији крајем 19. и почетком 20. века и часопис Домаћица*, Гласник Етнографског института САНУ, Београд 1985, 49.

дефинисања наследног права. Женска деца су била искључена из наслеђа уколико је било живе мушке деце или њихових мушких потомака. Женска деца су имала право на уживање наследства, тј. на издржавање, снабдевање и пристојно удомљење. Покушаји да се женској деци призна бар делимично наследно право били су безуспешни. Такође, по Грађанском законнику сматрало се да жене нису пословно способне. Ступањем у брак жене су губиле пословну способност. Жене су могле да закључују послове за подмирење потреба породице, али и то уз сагласност мужа. Нису могле да стичу имовину и да њоме располажу. Жена у браку је имала положај сличан малолетницима, умоболницима и расипницима, тј. није била способна да води послове и да их склапа без сагласности мужа, није могла да прими поклон, да буде сведок, нити старалац деце. Удовицама са децом су најчешће додељивани тутори који су их надзирали до евентуалне поновне удаје. У случајевима развода, мушка деца старија од 4, а женска старија од 7 година припадала су оцу. У случајевима ванбрачне деце родитељску дужност је имала само мајка и није било дозвољено утврђивање очинства.²

Подређен положај жене у породици и друштву огледао се и у Кривичном законнику. Кривичноправна заштита жена није била до краја спроведена. Мушкарци су кажњавани само ако учине блуд са туђом женом и ако јавно показују своју љубавницу. Тиме се стиче утисак да је Казнителни законик из 1860. године више штитио институцију брака и јавни морал, него саму жену. Тешке кривичне мере биле су предвиђене против оних мушкараца који обешчасте девојке. Ове мере су штитиле част девојака и њихових породица. По Казнителном законнику била је предвиђена казна од 30 дана затвора за мушкарца који се нечовечно понашао према жени и деци, али принуда на блуд жене са којом се живи у браку није била кажњива.³

Образовање жена је дуго било запостављано, власт није деловала, а становништво није показало интересовање за институционално образовање женске деце. Школовале су се само оне девојчице и девојке које су биле из имућнијих кућа. Њихово школовање је било у приватном аранжману, ангажовани су учитељи, васпитачи и гувернанте. Кнез Михаило је одобрио рад приватне женске школе у Београду 1842. године. Школу су издржавали и плаћали родитељи ученица, а надзор је вршило Министарство просвете.

² М. Драшковић, О. Поповић, *Pravni položaj žene prema srpskom Građanskom zakoniku*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2, Београд 1998, 14-19.

³ В. Никوليћ-Ристановић, *Krivičnopravna zaštita žena u Srbiji 19. i 20. veka*, Србија у модернизацијским процесима, 2, 26-29.

Борба за успостављање јавних женских школа и за изједначавање права мушкараца и жена при образовању трајала је кроз читав 19. век. Први који се залагао за јавно образовање жена у Србији био је Доситеј Обрадовић. Образовање женске деце се први пут помиње у Општем закону из 1844. године, мада у њему није установљена школска обавеза за женску децу. Истим законом предвиђено је само отварање женских школа. Наредне године основан је одбор који је био задужен за израду плана за девојачка училишта. Прва школа за женску децу основана је у Параћину, али она је радила по мушким правилима. Прва јавна основна школа за женску децу основана је у Београду 1846. године. У периоду до 1858. године основано је још 18 женских школа.

Процес одређивања циљева женског образовања био је дуг и напет. Програми у женским школама су се разликовали од оних у мушким. Поред описмењавања, девојке су училе страни језик, земљопис и историју. Већина предмета је била уметничка и девојке су се училе музици, игрању, цртању, сликању и гимнастици. Значајно је било и учење женском ручном раду.

Значајан помак у образовању девојака је било отварање Више женске школе 1863. године. У овој школи су се претежно школовале будуће учитељице, али након завршетка ове школе нису могле да наставе школовање на Великој школи. Школовање на Великој школи могло је да се настави само након завршене гимназије које су девојкама постале доступне након 1873. године. Виша женска школа је 1896. године постала Женска учитељска школа и имала је 6 разреда. Отварање прве Раденичке школе у Београду 1879. године пружило је могућност и сиромашнијим девојкама да се школују. Женска друштва су отварала сличне овакве школе по читавој Србији. Закон о оснивању трогодишњих женских школа донет је 1888. године, прва женска гимназија основана је 1905. године, а од 1912. године девојке су могле да се уписују у све гимназије у Србији.⁴

Први масовнији организован јавни ангажман жена испољио се преко женских удружења насталих седамдесетих и осамдесетих година 19. века. Најстарије женске организације на територијама које насељава српски народ су Прва женска задруга у Новом Саду, основана 1867. године, и Јеврејско женско друштво у Београду, основано 1874. године. Ипак, најутицајнија женска друштва Српкиња, пре Првог светског рата, су *Београдско женско друштво* 1875-1941 (са прекидом у раду током Првог светског рата) и *Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња* 1880-1941. Ова два женска

⁴ М. Nikolov, *Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914*, Србија у модернизацијским процесима, 2, 74-79.
А. Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914*, Београд 2004, 179, 217-221.

удружења поставиле су основе за конституисање покрета за еманципацију жена у српском народу. Значајнија женска удружења основана у Србији пре Првог светског рата су *Одбор госпођа кнегиња Љубица* и *Коло српских сестара*. Ова два удружења су посебно била посвећена пружању помоћи неослобођеним српским крајевима.⁵

⁵ J. Milanović, *Odbor gospođa "Kneginja Ljubica" 1899-1942*, Istorija 20. veka, 1/2015, 23-24.

БЕОГРАДСКО ЖЕНСКО ДРУШТВО

Београдско женско друштво је било најутицајније хуманитарно женско удружење у Србији. Основано је 1875. године са циљем да помаже сиромашнима и болеснима, рањеницима и деци без родитељског старања. Деловало је на хуманитарном, просветном и националном плану, доприносило је очувању традиционалне женске радиности и унапређењу занатства. Током свог постојања развијало је сарадњу са Црвеним крстом, другим хуманитарним и женским удружењима, али и са многим државним институцијама.

Редовна чланица је могла постати свака женска особа, старија од 17 година, која плати улог, без обзира на брачни статус, националност и вероисповест. Било је потребно само да буде предложена од стране неке од управних чланица. Број чланица Друштва је растао из године у годину. У првих 5 година рада Друштво је бројало до 200 чланица. До почетка 20. века Београдско женско друштво је имало више од 500 чланица.

Управне чланице су биране на годишњим главним скуповима и у почетку их је било 20. Изабране управне чланице су међу собом бирале председницу, потпредседницу, касирку и деловоткињу. Правила Друштва су измењена и допуњена 1890. године. Број управних чланица тада је порастао на 26, уведено је звање чланице добротворке. Добротворна чланица је постајала свака госпођа која је поклонила Друштву 20 дуката или 240 динара. За добротворе Друштва могли су бити проглашени и мушкарци уколико приложе исту суму новца. За почасне чланице су проглашаване оне које су се истакле својим хуманитарним радом и њих је предлагала управа Друштва. Од 1907. године број управних чланица је порастао на 30. Следеће године прихваћен је предлог да мандат управних чланица уместо дотадашњих годину дана буде продужен на 3 године.⁶

Управа Друштва се састајала бар једном месечно. Имала је дужност да наплаћује улог од чланица, прикупља прилоге, приређује забаве, игранке и лутрије; одлучује о издавању хуманитарне помоћи; стара се о напретку Раденичке школе и Пазара; ради на усавршавању Друштвеног листа и именује уредника; води бригу о имовинском стању Друштва и Друштвеној библиотеци. За свој рад је била одговорна свим чланицама. Председница Друштва је била задужена да: сазива редовне и ванредне

⁶ *Записник Главног скупа Женског друштва*, Домаћница, бр. 4, 1908, 16.

седнице; прима решења управе и сазива Главне скупове; потписује сву Друштвену преписку и новчана акта; води надзор над радом који спада у круг управе и лица која су хонораром ангажована за друштвене послове; заступа Друштво пред властима, приватним лицима и корпорацијама; да одржава ред у Друштву и да се брине о његовом унапређењу.

Друштво су покренуле угледне жене тога доба: Катарина Миловук, Даница Христић, Јелена Грујић, Елодија Мијатовић, Марија Сретеновић, Емилија Лешјанин... Окупљање и рад Друштва одобрила је Управа вароши Београда. Са радом и правилима Друштва јавност је, до тренутка када је покренут часопис *Домаћица* 1879. године, била упозната преко Српских новина. О раду Друштва расправљало се на ванредним и редовним седницама, као и на великим годишњим скуповима. Извештаји о годишњем раду читани су на годишњим скуповима и штампани у листу *Домаћица*. Финансијски извештаји и рачуни Друштва су се пажљиво прегледали сваке године. Чланице које су биле задужене за прегледање рачуна биране су на главним скуповима. Први главни редовни скуп одржан је 7. септембра 1875. године, а за прву председницу је изабрана Катарина Миловук.⁷

Председнице друштва 1875-1914.

1. Катарина Миловук
2. Даница Валента
3. Милица Вујовић
4. Софија Ивановић
5. Персида Пинтеровић
6. Сара Карамарковић
7. Катарина Поповић
8. Милка Миловановић
9. Даница Соларовић
10. Милка Миловановић

Друштво се издржавало до полугодишњих прихода редовних чланица, поклона, посмртних завештања, добити од приређивања села, концерата и игранки,

⁷ Т. Корићанац, Ј. Танеска, *Београдско женско друштво 1875-1941*, Београд 1995, 7-8.

организовањем лутрије, претплата за друштвени лист и прихода од огласа објављених у друштвеном листу *Домаћица*.

Београдско женско друштво је увек стајало под заштитом владарске породице. Прва заштитница и покровитељка Друштва је била краљица Наталија Обреновић. Након ње као покровитељке Друштва се јављају краљица Драга Обреновић и кнегиња Јелена Карађорђевић. Све време свог постојања Друштво је било државно спонзорисано и контролисано, деловало је под окриљем династије и као део националног покрета.

Делатност Београдског женског друштва је била широког спектра. Највећу корист женама, али и целокупном српском друштву, донело је оснивање институција попут Женске Раденичке школе 1879; Пазара 1882; Ђачке трпезе 1889. и Дома за убоге старице 1900. године. Посебно ангажовање било је на пољу хуманитарног рада: прикупљање добровољних прилога, обука за болничарке, оснивање ратних болница, брига о старима, инвалидима и немоћнима. Поред пружања несебичне помоћи за све којима је била потребна, хуманитарни рад је био и прилика да се жене укључе у јавно деловање. Чланице Београдског женског друштва су на себе преузимале одговорност и бригу за решавање социјалних проблема за које сама држава није била спремна и није имала могућности да их реши.⁸

Приликом прославе 30 година постојања Друштва 1905. године, организована је заједничка конференција свих српских женских удружења. Следеће године основан је Српски народни женски савез и то је представљало значајан корак на пољу просвећивања жена и њиховом јавном деловању у културном и друштвеном животу. Циљ Српског народног женског савеза је био рад на националном пољу и оснивање хуманитарних установа корисних породици и отаџбини. Задатак Савеза је, поред рада на националном пољу, био и рад на побољшању положаја жена у друштву и држави. Савез је заступао мишљење да и жене треба да добију право гласа. Председница Савеза је била Катарина Миловук, прва Српкиња која је за себе тражила гласачко право. Извештаји са главних скупова Српског народног женског савеза штампани су у друштвеном листу *Домаћица*.⁹

Значај повезивања свих женских удружења и рад Женског савеза доћи ће до изражаја у Балканским ратовима и Првом светском рату. Тада је остварена сарадња свих женских друштава, чланице су активно учествовале у санитарским службама,

⁸ S. Stefanović, *Žensko pitanje u beogradskoj štampi i periodici 1918-1941*, Beograd 2000, 55,59.

⁹ Љ. Станков, *Катарина Миловук (1844-1913) и женски покрет у Србији*, Београд 2011, 109.

радиле су у војним и цивилним болницама, шиле униформе, рубље, санитарски материјал, прикупљале новчана средства. Након рата преузеле су бригу о ратној сирочади и помагале у обнови ратом разорених крајева.¹⁰

Подружине

Временом се широм Кнежевине Србије и на територији Аустро-Угарске, где је живео српски народ, формирала мрежа подружна Београдског женског друштва. Подружина је могла да настане удружењем најмање 10 жена. Број подружина је варирао, неке су се гасиле, а друге су се отварале и обнављале. Пред Први светски рат подружине су биле основане у свим већим градовима и варошима и било их је укупно 54. Свака подружина се по оснивању јављала Београдском женском друштву и молила за покровитељство заштитницу Друштва. Свака подружина је јављала Друштву своје активности, било да је то одржавање игранки, села, прикупљање хуманитарне помоћи, помагање сиромашнима или оснивање школа.

Подружине су се често обраћале Друштву у Београду као матици, тражећи помоћ или савет приликом решавања неког проблема. Управа Београдског женског друштва је имала право да се умеша у пословање подружине у случају да се посумња у неке неправилности у раду. Свака подружина је слала своје полугодишње или годишње извештаје. Они су у скраћеном облику штампани у часопису *Домаћица*.

Свака подружина је морала да плаћа претплату за *Домаћицу* и то у вредности од 5 динара по чланици. Укупна чланарина за чланство у подружини је била 12 динара, па су се подружине жалиле да им не остаје довољно новца за рад због превисоке претплате за *Домаћицу*. Решење овог проблема разматрано је на главном скупу у Београду 1889. године. Већином гласова одлучено је да се подружинама изађе у сусрет и да им се претплата на лист смањи на 3 динара годишње. Подружине су покушавале да избегну и ову обавезу јер су многе чланице биле неписмене, али Управа у Београду је остала изричита у овом правилу.¹¹

¹⁰ J. Milanović, *nav. delo*, 29-30.

¹¹ *II Ванредна седница управе Женског друштва*, *Домаћица*, бр. 4, 1887, 124; *XX Редовни главни скуп Женског друштва*, *Домаћица*, бр. 2, 1889, 50.

Хуманитарни рад

Београдском женском друштву и његовим подружинама често су се обраћали за помоћ они који нису имали другог излаза. Чланице Друштва су пажљиво разматрале сваку молбу и трудиле се да нико не остане оштећен или да помоћ не оде у погрешне руке. Малверзације су биле спречаване тако што су се о сваком подносиоцу молбе подробно распитивале пре него што би се одлучиле колику и какву помоћ да му пруже. Гласањем је решавано ко је од подносилаца молбе приоритет за пружање помоћи. Молба једног оца да се његовој ћерки материјално помогне је одбијена јер је она имала лоше оцене. Некада је давана једнократна помоћ, али је било и случајева када је Друштво издавало месечну помоћ угроженима. Друштво није остајало глуво на молбе сиромашних, рањених и болесних, као и на молбе свих оних за које се показало да не могу самостално да се брину о себи или о својој деци. Највише слуха имало је за сирочад. Друштво је било укључено и у прикупљање средстава за изградњу куће у коју би се сместили сирочићи и напуштена деца. Пружало је помоћ када су тражене основне животне потрепштине, али и када је требало помоћи некоме да настави са школовањем. Сиромашне ученице су увек добијале бар једну преобуку током године, најчешће приликом великих хришћанских празника.

Највеће ангажовање Женског друштва на хуманитарном пољу било је током ратних и послератних година. Током Српско-турских ратова била је отворена Радионица Женског друштва у којој се израђивала опрема за болнице, одећа и веш за болеснике и рањенике. Била је основана и болница Женског друштва. Краљица Наталија је изразила посебну захвалност на њиховом ангажовању у Српско-турским ратовима следећим речима: *„Ја се надам, да ми, и у будуће, кад год буде требало, и кад год буду захтевали интереси Српства, Српског имена и Српске славе, нећемо изостајати иза наших племенитих мужева, родитеља и своје браће.“*

Друштво је организовало помоћ и за оне који су пострадали од елементарних непогода. Након земљотреса који је погодио Загреб 1880. године Женско Друштво је организовало игранку и приход од ње проследило пострадалима.¹² Новац за пострадале од елементарних непогода прикупљан је у више наврата. Након поплава које су захватиле Шумадију и Ресаву током 1910. године, Женско друштво је одмах донирало новац и апеловало на своје чланове, подружине и прекосавске добротворне задруге

¹² XXV Редовна седница Управе Женског Друштва, Домаћица, бр. 12, 1881, 663.

Српкиња да пошаљу своје прилоге. Од прикупљеног новца део је дат пострадалима, а део је остављен у резерву која би се користила у будућим ванредним ситуацијама.¹³

Једна од кључних активности ових жена био је рад на просветном и професионалном усавршавању женске деце и девојака. Један од примера сарадње Женског друштва у Београду са државним институцијама је преузимање бриге и старатељства над децом која су била под заштитом Одбора за српску сирочад. Држава је плаћала Друштву 65 динара месечно по детету све док дете није било у могућности само себе да издржава. Друштво је требало да води рачуна да деца добију пристојан смештај, храну, одећу, обућу и школовање. Друштво је организовало смештај девојчица у кућу извесне госпође Мартиновић, а дечака у кућу госпође Хајдин. Старатељкама је исплаћивано 36 динара месечно по детету као надокнаду за смештај и храну. Деци је купљена одећа и школски прибор, а госпођа Мартиновић је поред новчане надокнаде добијала и дрва за огрев. Новчана помоћ за децу стизала је и од Министарства просвете и црквених дела. Муж чланице Друштва, госпође Холец, који је био лекар преузео је на себе да бесплатно води бригу о здрављу штићеника. Приликом одабира кућа у које ће сирочад бити смештена Друштво је водило рачуна да то буду угледне куће од којих се може очекивати да ће добро васпитати децу. У одгајање ове деце била је укључена и краљица Наталија које је деци даривала различите поклоне, одећу или играчке. Чланице Друштва су редовно обилазиле децу и надзирале њихово образовање и васпитање.¹⁴

Чланице Друштва су се одазвале позиву председника санитетског комитета др Саве Петровића и пружиле своју несебичну помоћ отаџбини током Српско бугарског рата 1885. године. Чланице Друштва су се на састанку договориле у које активности би могле да се укључе и колику материјалну помоћ да обезбеде. Управне чланице су распоређена на места надзорница и *домаћица* резервних болница. Многе чланице су се пријавиле за рад у радионицама које су израђивале санитетски материјал и одећу за војнике. Друштво је издвојило 250 дуката материјалне помоћи и апеловало на јавност да пружи помоћ у новцу, стварима и рубљу. Остварена је сарадња и са Црвеним крстом, који је, након завршетка рата, одликовао тадашњу председницу Друштва, Софију Ивановић, и још неколико истакнутих чланица. У Раденичкој школи је обустављена настава, а учитељице и старије ученице су кројиле и шиле рубље за

¹³ XLII Главни годишњи скуп Београдског женског друштва, *Домаћица*, бр. 4, 1911, 129.

¹⁴ XX Редовна седница Управе Женског Друштва, *Домаћица*, бр. 10, 1881, 484; XXI Редовна седница Управе Женског Друштва, *Домаћица*, бр. 11, 547; *Извештај рада управе Женског друштва за годину 1881*, *Домаћица*, бр. 2, 1882, 80.

рањенике.¹⁵ Једна радионица је отворена у новом двору и у њој је радила и краљица Наталија. Својим радом је мотивисала и давала пример осталим чланицама Друштва. Друштво је одлучило да се прва кошуља коју је краљица Наталија сашила симболично чува и буде пример како је Србија имала вредну и племениту владарку.¹⁶ Београдско женско друштво је и током Балканских ратова било на висини задатка. За мање од 8 сати организован је рад резервне ратне болнице са 258 кревета. У овој болници радило је 96 жена и она је оцењена као један од најорганизованијих и најчистијих резервних болница. Све госпође и госпођице које су радиле у болници Женског друштва одликоване су од стране државе Крстом Милосрђа.¹⁷

Односи и сарадња Београдског женског друштва и Црвеног крста су регулисани са циљем да ове две организације на што бољи начин допринесу држави. Женско друштво требало је да помаже Црвеном крсту да се спреми за ратне прилике, а да током ратова пружа помоћ око збрињавања рањеника и да даје особље за службу у Црвеном крсту. Црвени крст је чланицама Друштва које су ступиле у службу у рату давао и одређену плату. Заједнички су организовали обуку добровољних и хонорарних болничарки.¹⁸

Београдско женско друштво је, у договору са Министарством иностраних дела, преузела старатељство над државним питомицама из Старе Србије и Македоније које су у похађале Вишу школу у Београду. Управа Друштва је прихватила да питомице размести по угледним српским кућама и да води бригу о њиховим потребама уз надокнаду од 60 динара по питомици. Уз тих 60 динара, држава је давала по једно одело годишње, бесплатне лекове и лекара у случају болести. Друштво је примило на старање 20 питомица и 4 питомца.¹⁹

Односи владајуће династије и Женског друштва

Од свог оснивања Друштво је било уско везано за владајућу династију, уживало је њену подршку и заштиту. Своју приврженост владарској династији Обреновић Друштво је исказивало сталним изјавама захвалности и најбољим жељама упућеним на рачун династије. У *Домаћици* су штампане рођенданске честитке за владарски пар

¹⁵ *Радња Женског друштва*, Домаћица, бр. 10, 1885, 192-194.

¹⁶ *Радња Женског друштва* Домаћица, бр. 5, 1885, 80.

¹⁷ *XLIII Главни годишњи скуп Женског друштва*, Домаћица бр. 4-5, 1914, 100, 104.

¹⁸ *XXIII Главни редовни скуп*, Домаћица, бр. 2, 1892, 67-68.

¹⁹ *Рад женског друштва и његових подружница*, Домаћица, бр. 10, 1891, 274.

Милана и Наталију и за престолонаследника Александра. Нису заборављани ни њихови имендани, славе и други битни датуми за Обреновиће.

Највећа радост Женског друштва исказана је приликом проглашења Краљевине у марту 1882. године. Приликом аудијенције код краљице Наталије чланице Друштва су поред честитки изразиле најдубље жеље да Обреновићи поврате славу коју је имала средњовековна Краљевина Србија. Годишњице проглашења Краљевине су обележаване у *Домаћници* и то увек уз пригодне честитке, жеље и изјаве захвалности *витешком владаоцу* и династији Обреновић.²⁰

У *Домаћници* је изражена подршка краљу и династији приликом атентата на краља Милана и изражено је гнушање овим поступком. Објављивани су извештаји о државним посетама и о путовањима владарске породице у иностранство. Приликом ступања краља Александра на престо 1889. године, припремљена је посебна честитка за краљицу Наталију која се у том тренутку налазила на Јалти. Изразиле су осећања најдубље оданости и верности према новом краљу. За узврат су добиле слику младог краља за Раденичку школу. Краљ Александар је показао интересовање за рад Друштва и наставио да га помаже као и његови родитељи.²¹

Женско Друштво се огласило и када је њихова заштитница краљица Наталија удаљена из Србије. Текст који је изашао у *Домаћници* поводом овог догађаја није одавао ставове Друштва или било које чланице. Оцену овог догађаја оставиле су суду времена, а чланице Друштва су изразиле само дубоко жаљење због одсуства њихове заштитнице.²² Управне чланице Друштва су испратиле Наталију из Земуна. На следећој седници Друштва је предложено да се хаљина коју је краљица Наталија носила када је напуштала отаџбину чува у Друштвеној кући и да подсећа ученице на њихову узвишену добротворку.²³ У *Домаћници* је касније штампан текст о Бијарицу, и имању Сашино на којем се краљица Наталија настанила. Ауторка овог текста се потписала псеудонимом Рудничанка, али се може претпоставити да иза њега стоји будућа краљица Драга.²⁴

Драга Машин је постала чланица Друштва 1884. године. Била је чланица литерарног одбора часописа *Домаћница* док је краљица Наталија није прогласила својом дворском дамом 1892. године. Драга Машин је ауторка текста у којој је описан тежак

²⁰ *Краљевина Србија*, Домаћница, бр. 3, 1882, 142-143.

²¹ *Рад Женског друштва и његових подружнина*, Домаћница, бр. 4, 1889, 123; *Рад Женског друштва и његових подружнина*, Домаћница, бр. 7, 1893, 165.

²² *Домаћница* 1891, бр. 5. и 6, 121-122.

²³ *Рад Женског друштва и његових подружнина*., Домаћница, бр. 5. и 6, 1891, 155.

²⁴ *Бијарици*, Домаћница, бр. 5, 1892, 113.

живот жене која је морала да се уда за старијег човека кога није волела да би он помагао њеној породици.²⁵ Када је постала дворска дама Друштву је послала писмо у коме је јавила да више не може да испуњава обавеза литерарног одбора, али да ће наставити да помаже Друштво у складу са својом новом позицијом.²⁶

Приликом посете краљице Наталије Србији 1895. године уприличен је свечани дочек и игранка у сали Коларца. Краљицу Наталију су дочекале све управне чланице и биле су примљене у аудијенцију код ње и код младог краља Александра.²⁷

Сличне симпатије, као према владарској породици Обреновић, Женско друштво је изразило према владарској породици Петровић Његош приликом посете књаза Николе Београду 1896. године. Та посета је оцењена као најавна срећније будућности за све Србе и као пример сарадње два владара, који су узданице читавог Српства.²⁸ У *Домаћици* су објављиване и вести са двора на Цетињу, попут оне о веридби кнегињице Јелене за италијанског престолонаследника.²⁹

Венчање краља Александра и краљице Драге донело је извесне неприлике Друштву. Само венчање изазвало је различите негативне коментаре, од којих су најоштрији били упућени од стране краљеве мајке Наталије. Била је отказана и прослава 25 година постојања Друштва због нерешеног питања покровитељства над Друштвом. За ову прилику је било планирано да буде установљена сребрна медаља са ликом краљице Наталије и да јој се на различите начине изрази захвалност као дугогодишњој заштитници Друштва.

Друштво је покушавало да нађе подесан начин за решавање овог проблема, јер се нашло у ситуацији у којој је било доведено у питање и његово постојање. Да је Друштво изричито стало на страну краљице Наталије била би му ускраћена државна помоћ. Ипак, због поштовања према бившој краљици нису могле да раскрсте са њом на груб начин. Када су покушаји да се краљица Наталија убеди да се добровољно одрекне покровитељства остали неуспешни, председница Сара Карамарковић је дала оставку и приступљено је гласању на ванредном скупу Друштва. Том приликом једногласно је донета одлука да се скине покровитељство бивше краљице Наталије и да се за покровитељство замоли нова краљева супруга Драга. Тадашња заменица председнице Друштва, Катарина Поповић, посетила је млади краљевски пар у Смедереву и

²⁵ *Је ли морало бити*, Домаћица, бр. 10, 1891, 272-274.

²⁶ *Рад Женског друштва и његових подружина*, Домаћица, бр. 9, 1892, 236.

²⁷ *Рад Женског друштва и његових подружина*, Домаћица, бр. 7, 1895, 180-181.

²⁸ *Светли дани*, Домаћица, бр. 8, 1896, 185.

²⁹ *Радосни дани на Цетињу*, Домаћица, бр. 9, 1896, 249.

покушала да их приволи да настављају да пружају подршку Друштву. Том приликом је краљица Драга замољена да прихвати место заштитнице Друштва.

Вест о венчању краља Александра и краљице Драге била је објављена на насловној страни септембарског броја из 1900. године заједно са фотографијом краљевског пара. Уз пригодне честике и најлепше жеље Друштво је показало и изразе оданости и симпатија према њима. У овој честитки краљица Драга се први пут помиње као висока заштитница Друштва.³⁰ Дато је и објашњење зашто се 2 месеца чекало на објаву вести и честитке. Наиме, једини разлог за то био је тај што су се летњи бројеви спремали и давали у штампу раније, јер су током јула и августа многе чланице литерарног одбора биле на одмору.³¹

У истом броју дат је и извештај са венчања краљевског пара. У том чланку цитирана је народна изрека *Није благо ни сребро ни злато, већ је благо што је срцу драго*. Чини се да је тиме покушано да се оправда поступак краља Александра да се ожени 10 година старијом женом. Краљу Александру је изражена захвалност што је следио пример свога претка кнеза Милоша и за своју супругу изабрао *чисту и дивну Српкињу, која српски мисли, дише и осећа*.³²

Када је решено питање покровитељства над Друштвом, више није било разлога за одлагање прославе 25 година постојања Друштва. Прослава је уприличена у новембру 1900. године. На челу прославе била је краљица Драга као покровитељка Друштва. Ипак, иако бивша заштитница није била присутна, њене заслуге за постојање Друштва нису заборављене и биле су истакнуте у овим свечаним данима.³³

Вести о владарској династији наставиле су да испуњавају странице *Домаћице*. Следећа вест која је изазвала велику пажњу чланица Друштва била је вест о смрти краља Милана. Фотографија краља Милана штампана је на насловној страни фебруарског броја из 1901. године. Читав тај број био је оивичен црним рамом у знак жалости Друштва за умрлим краљем. На Раденичкој школи и другим друштвеним установама биле су истакнуте црне заставе.³⁴

Династија није остајала дужна Друштву па га је свесрдно помагала у свакој прилици, донирала је новац и различите материјалне поклоне. Оба краљевска пара Обреновића су били редовни купци Пазара Женског друштва. У куповини ствари из

³⁰ 11. септембар, Домаћица, бр. 9, 1900, 298.

³¹ Главни ванредни скуп Женског друштва, Домаћица, бр. 9, 1900, 309-312.

³² Радостан дан, Домаћица, бр. 9, 1900, 299.

³³ Прослава двадесетпетогодишњице Женског друштва, Домаћица, бр. 12, 1900, 381-382.

³⁴ Његово величанство краљ Милан, Домаћица, бр. 2, 1901, 33.

Пазара предњачила је краљица Драга. Она је у Пазару наручила опрему за свадбу и свадбене поклоне. За опремање Таковског двора куповане су ствари у Пазару и те године је промет био два пута већи него претходне.

Долазак на власт династије Карађорђевић, 1903. године, није битно променио рад Београдског женског друштва. Одмах по доласку краља Петра у Србију одржана је седница Друштва на којој је поздрављен његов долазак и на којој су изјављене честитке и добродошлица новом владару. Одмах је и изјављена верност новом владарском дому. Чини се да је Друштво много лакше пребродило смену династија, него што је то био случај када је Драга заменила Наталију на месту покровитељке. Овог пута није дошло чак ни до смене друштвене председнице.³⁵

На насловној страни двоброја *Домаћице* који је изашао за јун и јул 1903. године штампана је фотографија новог владара краља Петра Карађорђевића. Пратећи текст био је формулисан тако да се његов долазак означио као епохалан дан за Србију. Изражене су наде у бољу будућност, напредак и благостање читавог Српства. Брутално убиство краљевског пара Обреновић није било ни поменуто.³⁶ Краљ Петар се још једном нашао на насловној страни *Домаћице* и то поводом крунисања у септембру 1904. године. То је била прва насловна страна *Домаћице* која је штампана у боји.³⁷

Нова владарска династија показала је велико интересовање за рад Друштва и његових институција. Наставили су примером својих претходника и морално и материјално су помагали његов рад. Карађорђевићи су редовно обилазили Друштвене институције и посећивали забаве и игранке у њиховој организацији. Пошто је супруга краља Петра у тренутку његовог преузимања власти била покојна, покровитељство над Друштвом припало је његовој кћерки кнегињи Јелени.³⁸ Кнегиња Јелена уживала је исто поштовање као и претходне покровитељке Друштва. Редовно је примала изјаве захвалности од управе Женског друштва и његових подружина. Њен рођендан је специјално обележаван, а прослава 30 година рада Друштва уприличена је баш на тај дан. Искрене честитке и најлепше жеље упућене су јој након веридбе и удаје за кнеза Ивана Константиновича.

Одушевљење династијом Карађорђевић било је на највишем нивоу након Балканских ратова. Женско друштво је у ослобађању Старе Србије и Македоније

³⁵ *Рад женског друштва и његових подружина*, Домаћица, бр. 6. и 7, 1903, 197.

³⁶ *Добро нам дошао!*, Домаћица, бр. 6. и 7, 1903, 170.

³⁷ *Крунисање његовог величанства краља Петра I*, Домаћица, бр. 9, 1904, 258.

³⁸ *Највиша заштита*, Домаћица, бр. 11, 1903, 329.

видело остварење вишевековног циља. Честитке и изрази захвалности послати су краљу Петру, кнегињи Јелени и престолонаследнику Александру.

Раденичка школа

Прва председница Друштва Катарина Миловук предложила је да се отвори школа за девојке где би се, осим читања, писања и рачунања, учило и шивење рубља и хаљина. За отварање овакве школе био је потребан почетни капитал за набавку шиваћих машина, намештаја и материјала. У плану је било да се ова школа сама издржава израдом поруцбина за купце, дућане или приватна лица. Након обуке и стечене праксе, ученице су радиле поруцбине и добијале проценат од зараде. Сиромашне ученице које су имале добар успех током 6 месеци добијале су 40% од израђених поруцбина, након годину дана добијале су 50%, а након годину и по дана 60% зараде. Након 2 године добијале су шиваћу или плетећу машину и тако су могле да зарађују и да се самостално издржавају.³⁹

Правила Раденичке школе су се неколико пута мењала током њеног постојања, али су у основи остајала иста. У школу су примане девојке између 13 и 17 година које су Српкиње и које су доброг владања. Приоритет приликом уписа су имале сиромашне девојке и ћерке чланица Друштва. Сиромашне ученице су морале да имају препоруку неке од чланице Друштва, као и сведочанства о свом материјалном положају.

Основни задатак Школе био је да припреми ученице за самосталан занатски рад, па је због тога највећа пажња поклањана стручним предметима и садржајима који су доносили практичну корист. Од наставних предмета предавао се српски језик, рачун, веронаука и књиговодство, повремено су се учили и страни језици, немачки и француски. У школи су се учили ручни радови, у почетку само кројење и шивење белог рубља и хаљина. Од 1881. године уведено је клеповање чипки⁴⁰, али је 1887. године укинута. Учење белог и шареног веза и веза златом отпочето је 1885. и 1886. године. У школи су у почетку постојала 2 одељења, одељење за кројење и шивење хаљина и одељење за кројење и шивење рубља. Још једно одељење за ткање домаћег платна отворен је током 1890. године уз помоћ Министарства народне привреде које је обезбедило прибор и материјал. У овом одељењу практиковао се рад на старинским примитивним разбојима јер је управа Друштва препознала значај очувања ове

³⁹ *Правила школе за раденице*, Домаћица, бр. 6, 1879, 121-123.

⁴⁰ Клеповање представља ручни рад при коме се чипке плету дрвеним иглама.

етнографске особине српског народа. Одељење за ткање чипки и и осталих вештачких радова отворен је 1899. године. Штрикање на машини се изучавало почевши од 1911. године.⁴¹

Правила школе, начин рада школе и руководство преузела је на себе управа Друштва. Сиромашне девојке нису плаћале школарину, док су оне богатије морале да издвоје 12 динара месечно. Рад школе дефинисан је правилима која су била осмишљена тако да школа буде доступна свима. Пријемни испит је уведен од 1886. године за кандидаткиње које нису завршиле основну школу и састојао се од полагања испита из српског језика и рачуна. Правилима је дефинисано трајање часова током летњих и зимских месеци. Школовање у почетку трајало 3, а касније је продужено на 3 и по године. Школовање је 1910. године продужено на 7 година.⁴² Пред Први светски рат донета је одлука да се правила школе промене у циљу реформисања школе у потпуно модерну стручну школу.

Највише се водило рачуна о владању ученица које је и ван школе морало да буде коректно и примерено. У случају непоштовања и кршења правила ученица је могла да буде опоменута, кажњена одузимањем зараде или избачена. Ради бољег надзора над ученицама биле су уведене униформе које су морале увек да носе. Надзор над ученицама вршиле су старија учитељица, дежурна чланица Друштва и председница Друштва. Надзор прелази у обавезу Школског одбора који је формиран тек школске 1902/03. године и чиниле су га управне чланице Друштва. Школски одбор је на својим седницама решавао сва питања у вези са Раденичком школом и подносио је и извештаје управи Друштва.

За ученице које су биле одличног владања и са најбољим оценама из женског рада током целе године и на испиту било је предвиђено да добију шиваћу машину. Шиваћа машина је постајала њихово власништво тек након што у школи проведу још 6 месеци на пракси по завршетку школовања.⁴³

За потребе школе купљена је кућа у Господској, данашњој Бранковој, улици за 1800 дуката. Школа је убрзо премештена у другу кућу која је имала много више капацитета. Поред прихода које је давало Женско друштво, школа се издржавала од зараде ученица и помоћи Београдске општине. У рад школе било је упућено Министарство народне привреде и једним делом, такође, учествовало у њеном

⁴¹ Т. Корићанац, Љ. Танска, *Београдско женско друштво 1875-1941*, Београд 1995, 11.

⁴² *Раденичка школа*, Домаћица, бр. 2, 1887, 88.

⁴³ *Радња Женског друштва и његових подружница*, Домаћица, бр. 5 1882, 304-306.

издржавању. Министар народне привреде је 1896. године дао препоруку Кројачком еснафу да издаје мајсторске потврде само оним женама које би донеле уверење да су полагале испите у Раденичкој школи. Поједине ученице које су успешно завршиле школу слате су у иностранство као државне питомице да се усаврше у женском раду. Радови ученица Раденичке школе учествовали су на многим изложбама у Србији и иностранству.

У првих 30 година рада Женску школу је завршило приближно 1000 ученица. Осим девојака из Београда школу су похађале и ученице из других места које су подружине слале као своје питомице. Девојке су из школе излазиле потпуно припремљене да се самостално баве занатом који су изучавале. Неке од њих су постале учитељице женског ручног рада у гимназијама, подружњинским и приватним школама.⁴⁴

Рад школе је био прекинут по избијању Првог светског рата, 1914. године. Школа је обновила своју делатност 1919. године под називом Женска занатска школа.

⁴⁴ Т. Корићанац, Љ. Танска, *нав. дело*, 14.

Табеларни приказ броја ученица и зараде Раденичке школе у периоду од 1879. до 1909.

Школска година	Број ученица Раденичке школе	Зарада школе у динарима
1879.	14	
1880.	40	
1881/82.	40	2117,40
1882/83.	59	2191,70
1883/84.	62	2019,60
1884/85.	67	2164,05
1885/86.	65	1970,75
1886/87.	70	1543,10
1887/88.	71	1971,15
1888/89.	72	1553,40
1889/90.	80	1428,50
1890/91.	105	2213,10
1891/92.	95	2809,00
1892/93.	106	2927,60
1893/94.	94	3699,35
1894/95.	95	4447,00
1895/96.	115	3960,10
1896/97.	127	3879,55
1897/98.	160	4167,70
1898/99.	201	5889,80
1899/00.	120	4917,90
1900/01.	180	6626,50
1901/02.	195	5305,60
1902/03.	154	5360,20
1903/04.	133	4496,65
1904/05.	145	5738,55
1905/06.	157	5149,35
1906/07.	161	6637,25
1907/08.	215	5351,80
1908/09.	209	6017,25
		УКУПАН ПРИХОД: 106553,80

Пазар

Један од циљева Женског друштва било је и очување и подстицање женске народне радиности. Тадашњи министар финансија Чедомиљ Мијатовић је у преписци са управом Друштва разматрао могућности за унапређење женске индустрије. Сложили су се да би најбоље било основати Пазар у Београду у којем ће се продавати искључиво производи женске народне радиности. За оснивање овакве институције држава је донирала 2500 динара, а Женско друштво је требало да дода остатак новца, организује и руководи њеним радом. Било је договорено да Управа Пазара одговара Управи Женског друштва.

Пазар је замишљен као добротворна установа и почео је са радом у мају 1882. године у Господској (Бранковој) улици број 17 у Београду, а касније је премештен у Кнез Михаилову улицу. Сврха Пазара била је да унапреди народну кућевну женску индустрију. Осим привредне користи, оваква институција је доприносила и укључивању жена у јавни сектор и давала им могућност да самостално зарађују за живот. Продаја се вршила за готов новац, а у понуди су били производи попут српског платна, пешкира, одеће и ћилима, тј. све оно што су српске жене могле да произведу ручним радом.⁴⁵ Производи су се откупљивали непосредно од Српкиња које су се бавиле израдом рукотворина. Већина робе допремана је из околине Београда због избегавања трошкова транспорта. Појединим радницама је даван потребан материјал те су оне израђивале различите поруџбине. Осим тога, продавани су и радови ученица Раденичке школе који су задовољили мерила квалитета. У Пазару је роба продавана по 10% до 15% вишој цени него што је откупљена. Сва роба је била осигурана код осигуравајућег друштва.

У Пазару су радиле надзорница, касирка, три проценитеља и продавачица. Све њих је, осим продавачице, бирала управа Друштва из своје средине. Избор се вршио на годину дана. Једино је продавачица бирања ван управе и она је била једина која је добијала плату за свој рад. Надзорница је руководила Пазаром и била је дужна да јави председници Друштва уколико дође до неких неправилности. Поред тога, пазила је да роба буде уредно изложена, давала мишљење о квалитету и цени робе, прикупљала је оригиналне мустре по којима се роба израђивала, осигуравала робу код осигуравајућег

⁴⁵ *Радња Женског друштва и његових подружница*, Домаћница, бр. 7, 1882, 295-298.

друштва. Касирка се старала о новчаним приходима и расходима Пазара. Продавачица се поред продавања робе бавила и њеним примањем и завођењем у књиге Пазара.⁴⁶

Министарство народне привреде преговарало је са Женским друштвом и о питању дистрибуције пиротских ћилима. Сложили су се да је потребно популаризовати пиротске ћилиме, јер се све више кућа уређивало по европској моди, а то је штетило српској индустрији. Заједнички су планирали покретање Ћилимарског друштва у Пироту које ће се бавити изградом, откупом и продајом ћилимова. Уговорено је да се пиротски ћилими продају у Пазару, прво бесплатно, а касније да Женско друштво узима проценат од продаје.⁴⁷ Спроведена је и идеја да се у израду рукотворина које би се продавале у Пазару укључе и осуђенице из Казненог завода у Пожаревцу.⁴⁸

Женско друштво је организовало и учешће српских рукотворина на многим светским изложбама. Заједно са Министарством привреде апеловало је на српске жене да шаљу своје најлепше радове (ћилиме, пешкире, платно, прегаче, кошуље...) са циљем да се Србија што боље представи у свету. Бирани су само најквалитетнији радови са оригиналним српским мотивима и мустрама. Изложени радови су похваљени на свакој изложби. Највеће интересовање и дивљене привукле су везене ствари, квалитетне тканине и ћилими.⁴⁹

Поред продајног, постојао је и изложбени простор Пазара који је служио за популаризовање производа домаће радиности. Једна од запаженијих изложби била је изложба народних костима која је рађена по налогу краљице Драге за изложбу у Петрограду. Интересовање за ову изложбу је било велико и прикупљено је доста новца од улазница за њу.⁵⁰

Ђачка трпеза

Чланице Београдског женског друштва су сматрале да 25 година свог рада треба да обележе на посебан начин. Поред плана за тродневну прославу правиле су и планове за оснивање нових институција са хуманитарном делатношћу. Идеја о оснивању Ђачке трпезе и Дома за убоге старице јавила се, уочи јубилеја, 1899. године.⁵¹

⁴⁶ *Радња Женског друштва и његових подружница*, Домаћица, бр. 7, 1882, 403-408.

⁴⁷ *Радња женског друштва и његових подружница*, Домаћица, бр. 7, 1884, 166-167,

⁴⁸ *Радња управе Женског друштва*, Домаћица, бр. 11, 1886, 340-341.

⁴⁹ *Позив*, Домаћица, бр. 3, 1885, 48.

⁵⁰ *Извештај о раду Пазара за годину 1902*, Домаћица, бр. 3, 1903, 90.

⁵¹ *XXX Главни редовни скуп*, Домаћица, бр. 3, 1899, 84.

Ђачка трпеза је била још једна хуманитарна установа чији је суоснивач било Београдско женско друштво. Други оснивач ове институције је Министарство просвете и црквених дела. Ђачка трпеза основана је под заштитом краља Александра, који је, заједно са Женским друштвом, Министарством привреде и Министарством просвете, давао новац за рад. Прилоге за Ђачку трпезу давали су и многи добротвори и приложници. Редовну новчану помоћ пружало је и Министарство социјалне политике и народног здравља, Друштво Црвеног крста, Задужбина Велимиријанум, Народна банка, Министарство трговине и индустрије...

Место председнице одбора који је био задужен за рад Ђачке трпезе заузимала је потпредседница Женског друштва. Управни одбор су чиниле 30 госпођа чланица Друштва и 4 наставника. Надзор над радом вршили су дежурна *домаћица* и један наставник. У надзорни одбор ушли су председница Женског друштва и благајник Министарства просвете. Још једна од замисли била је да се у Ђачкој трпези ученице Раденичке школе подучавају кувању. Од ове идеје се брзо одустало јер је рад у кухињи ометао ученице у изради поруцбина у Раденичкој школи.⁵²

Ђачка трпеза је званично почела са радом 14. августа 1899. године за дан рођења краља Александра. Ова институција је омогућавала ђацима да добијају здраву и јефтину храну. Чак су је одлични ученици добијали и бесплатно. Бесплатну храну су добијали и сиромашни ђаци који су за узврат обављали редарске послове. У прво време, Трпеза се налазила у Господској улици и у њој се хранило 122 ђака београдских гимназија, Трговачке академије и Сликарске школе. У Ђачкој трпези су се касније хранили и ђаци Велике школе, Богословије и ученици из различитих стручних школа. Ђачка трпеза је од 1911. године биле смештена у Добрачиној улици.

Квалитет хране био је строго контролисан. О правилној исхрани ученика бринули су и лекари који су сарађивали са Одбором и дежурали у Трпези. Познати лекар Милан Јовановић – Батут редовно је обилазио Ђачку трпезу. У овој институцији прослављани су верски празници попут Бадње вечери, Божића и Ускрса како би корисници научили по нешто о традиционалним обичајима.

⁵² *Свечана седница Управе Женског друштва, Домаћица, бр. 7, 1899, 247-249.*

Дом за убоге старице

Од свог оснивања Друштво је помагало многим сиромашним, болесним, старим и немоћним женама. Оснивање Дома за убоге старице био је покушај да се помоћ и брига о старима и немоћнима институционализује и подигне на виши ниво. Материјална средства за издржавање обезбеђивало је само Друштво уз помоћ својих добротвора, приложника и добити од хуманитарних забава и лутрија. Чланице Друштва су апеловале на све имућније грађане да донирају новац. Општина града Београда је обећала земљиште за градњу куће у којој би ова институција била смештена.⁵³

Било је планирано да свечано отварање Дома за убоге старице буде 26. августа 1900. године на дан прославе 25 година постојања Друштва. Правилима ове институције је дефинисано да ће се у њу примати изнемогле и сиромашне Српкиње, првенствено из Београда, али и из других крајева Србије, које су поштене и доброг владања. Дом је требало да им обезбеди смештај, храну, одело и лечење. Штићенице је редовно обилазио лекар, а у случају тежих болести било би им обезбеђено место у варошкој болници. Након смрти, штићеницама Дома је било обезбеђено гробно место, сахрана и годишњи помен. У Дом су могле бити примљене и старице које би плаћале услугу и за њих је постојао посебан правилник. Домом је управљало 12 управних и 18 редовних чланица Друштва.⁵⁴

⁵³ *Извештај о раду одбора за прославу двадесетпетогодишњег рада Београдског женског друштва*, Домаћница, бр. 3, 1899, 99; *Рад Женског друштва и његових подружина*, Домаћница, бр. 10, 338.

⁵⁴ *Правила Дома за сиротне и изнемогле старице*, Домаћница, бр. 5, 1900, 173.

ЧАСОПИС „ДОМАЋИЦА“

Још приликом оснивања Друштва било је предвиђено да се покрене и лист који ће преносити вести везане за рад Друштва и његових подружина. Покретање листа је било одложено, јер је Друштво одмах по оснивању морало да пружи своју помоћ војницима настрадалима у Српско-турским ратовима. Одобрење и подршку за излажење листа прва је пружила краљица Наталија. Објављивање часописа *Домаћица* дозволила је Управа вароши Београда. Договорено је да се *Домаћица* штампа у штампарији Николе Стефановића по цени од 62 динара за 500 примерака и 82 динара за 1000 примерака. Увек је тражена најповољнија понуда за штампање *Домаћице*, а једно време је штампана и бесплатно у државној штампарији. Тираж *Домаћице* је постепено растао све до 2600 примерака. Вишак *Домаћице* који није био раздељен или продат откупљивало је Министарство просвете и црквених дела и делило их одличним ученицама Више женске школе. Значајно је поменути да је *Домаћица* бесплатно слата и српским школама у Пећи, Призрену и Новом Пазару.

Први број је објављен у јулу 1879. године. Лист је излазио месечно, осим 1882. и 1884. године када је излазио два пута месечно. Свака чланица Друштва добијала је лист бесплатно, док је претплата за остале била 3 динара. Пошто по тадашњем закону жене нису могле да буду уредници, требало је донети одлуку и пронаћи одговарајуће мушко лице које ће бити уредник листа. На ванредном главном скупу који је одржаном у мају 1879. године решено је да се пронађе уредник за *Домаћицу* и да се са њим уговори хонорар. Увек се гледало да лице које је заузимало место управника нема никакве везе са политиком и политичким новинама. Жене су биле администраторке часописа, бринуле су се о приходима и расходима и другим техничким пословима.⁵⁵

Место уредника први је прихватио Стеван Бајаловић, професор реалке и предавач у Вишој женској школи.⁵⁶ Стеван Бајаловић је уређивао, а понекад и писао чланке за *Домаћицу*. Под његовим уредништвом, после васпитања, највећи број чланака био је морално-поучног карактера. Чланци о нези здравља су такође били заступљени.⁵⁷ Стеван Бајаловић је 1883. године дао оставку на место уредника *Домаћице* због превеликих пословних обавеза. Заменио га је Бранко Петровић, који је

⁵⁵ М. Прошић-Дворнић, *нав. дело*, 52.

⁵⁶ *Радња Женског друштва*, *Домаћица*, бр. 1, 1879, 11.

⁵⁷ *Извештај рада управе Женског друштва за годину 1881*, *Домаћица*, бр. 1, 1882, 74-75.

прихватио да ради под истим условима, али се није дуго задржао на месту уредника.⁵⁸ Након Петровића, дужност уредника је припала Јовану Аћимовићу.

Након смене Бранка Петровића први пут се јавила идеја да се оснује редакциони одбор и да чланице саме почну да пишу за лист и да преводе чланке из страних листова. Договорено је и да Друштво оснује своју библиотеку у којој би се поред књига чували и други домаћи и страни часописи. Библиотеку су користиле чланице редакционог одбора, ученице и наставнице Раденичке школе. Највећи дародавац друштвене библиотеке била је краљица Наталија Обреновић. Друштво је било претплаћено на неколико страних листова других женских удружења преко којих су желели да се информишу о њиховом раду. У Друштвеној библиотеци су се налазили и часописи које је Друштво примало у замену за *Домаћицу*. То су били часописи: *Женски свет*, *Босанска вила*, *Голуб*, *Невен*, *Домаћин*, *Витез*, *Грађанин*...⁵⁹

Када је 1885. године уредник *Домаћице* постао Милорад Шапчанин, управник Народног позоришта, појавило се и више чланака који се тичу књижевности и уметности. У рубрици књижевност давани су прикази списа и књига које би ваљало да прочитају све Српкиње. Излазиле су и кратке биографије књижевника, песника и уметника. Шапчанин је преко *Домаћице* покушавао да повећа интересовање за позориште. У *Домаћици* је најављивао комаде у припреми и на тај начин користио сам часопис као рекламу за позориште. Шапчанин је био једини од уредника који је пристао да *Домаћицу* уређује бесплатно. Сарадња са Шапчанином је била вишеструка. У Раденичкој школи су се шили костими за представе Народног позоришта, а у позоришту су играње представе у корист Раденичке школе.⁶⁰ Шапчанин се на месту уредника задржао до септембра 1885. године, када га је заменио Михаило Ђуровић са платом од 60 динара месечно.

По доласку Живка Шокорца, секретара министра народне привреде, на место уредника *Домаћице* уследио је највећи развој часописа. Текстови су постали богатији и разноврснији, повећао се број сарадника међу којима је било све више жена. У бројевима који су излазили под уредништвом Живка Шокорца најзаступљенији су били текстови који су се бавили женским питањем и текстови о дужностима Српкиња. Кроз различите текстове, било да су то тематски писани чланци или одломци из белетристике, препознају се моралне вредности које треба да гаје добре Српкиње и

⁵⁸ *Радња женског друштва и његових подружница*, Домаћица, бр. 12, 1883, 631.

⁵⁹ *Радња управе Женског друштва*, Домаћица, бр. 1, 1888, 11.

⁶⁰ *Уметност и вештина*, Домаћица, бр. 7, 1885, 136, 138; *Радња Женског друштва*, Домаћица, бр. 7, 140.

дужности које треба да обављају као патриоткиње, супруге, мајке, учитељице и домаћице.⁶¹

У *Домаћици* су штампане многе приче, домаћих и страних аутора. Позивали су се сви угледни књижевници да пишу за *Домаћицу* бесплатно и да допринесу квалитету часописа. Прве чланице које су се одазвале позиву да преводе са страних језика биле су Ангелина Марић, Драга Миловановић, Драга Машин, Катарина Холец и Ема Козарац.⁶² Оснивање одбора за припрему материјала који ће се штампати у *Домаћици* отворило је прилику да се чланице Друштва још више укључе у креирање часописа. Прве чланице одбора биле су: Персида Пинтеровић, Ема Козарац, Ђурђина Поповић, Софија Ивановић, Милева Крстић, Катарина Холец, Љубица Станојевић, Мица Орешковић.⁶³ Временом су дефинисана и правила по којима је радио литерарни одбор. Одређено је да буде састављен од 15 жена, да има председницу и деловоткињу. Требало је да чланице долазе на састанке једном месечно и да доносе по неки оригинални рад или превод неког страног текста. У одбор су могле да уђу образоване жене које говоре бар један страни језик и познају страну и домаћу литературу.⁶⁴

Од оснивања литерарног одобра сваки текст који је штампан у *Домаћици* морао је да прође њихово одобрење. У разматрање нису узимани чланци са политичком конотацијом. Чланице литерарног одбора су биле углавном школоване жене из угледних српских кућа. Објављивани текстови су изражавали њихово виђење женског питања, а оно се није много разликовало од ставова званичне политике. Радикални ставови о еманципацији жена нису били заступљени и пожељни. Часопис је себи обезбедио наклоност државе и тиме што није подстицао ставове супротне од оних који ус владали у патријархалном друштву.⁶⁵ Уредник *Домаћице*, Димитрије Довијанић, је без знања литерарног одобра штампао текст под називом *Вештина изабрати мужа*. Чланице литерарног одбора су сматрале да такав чланак није подесан за лист, а уредник је морао да да оставку. На његово место дошао је Душан Ђокић, судија трговинског суда.⁶⁶

⁶¹ *Од уредништва*, *Домаћица*, бр. 2, 1888, 64.

⁶² *Радња Женског друштва*, *Домаћица*, бр. 5, 1886, 118.

⁶³ *Рад Женског друштва и његових подружнина*, *Домаћица*, бр. 12, 1888, 417.

⁶⁴ *Правила Литерарног одбора за Домаћицу*, *Домаћица*, бр. 3, 1896, 78-79.

⁶⁵ М. П. Дворнић, *нав. дело*, 52.

⁶⁶ *Рад Женског друштва и његових подружнина*, *Домаћица*, бр. 3, 1896, 87; *Рад Женског друштва и његових подружнина*, *Домаћица*, бр. 4, 106; *Рад Женског друштва и његових подружнина*, *Домаћица*, бр. 6, 165.

До измене у изгледу часописа дошло је 1907. године. Промењен је формат часописа и почео је да се штампа на 3 уместо на 2 табака. Уведене су и странице у другим бојама на којима су штампани различити огласи који су доносили значајне приходе. У *Домаћици* су се рекламирали београдски кројачи, фризери, дућани мешовите робе, књижаре...

Од исте године Литерарни одбор се назива Уређивачки одбор. Уређивачки одбор је предложио да *Домаћица* буде искључиво књижевни орган и да се у њему штампају само одломци из књижевних дела, приче и песме. Предложили су да се извештаји Друштва и подружина штампају одвојено на полугодишњем или годишњем нивоу. Управа Друштва није прихватила овај предлог јер је сматрала да ће се *Домаћица* тако удаљити од свог основног задатка. Литерарни одбор се жалио и на неодговорност тадашњег уредника Душана Ђокића па је расписан конкурс за новог уредника. На Ђокићево место дошао је Владимир Спасојевић. Он ће остати уредник *Домаћице* до почетка Првог светског рата.⁶⁷ На женског уредника *Домаћице* чекало се до 1937. године када је то место припало професорки Вери Николић Богдановић.

Садржај листа

Домаћица је била конципирна као типично женски лист, али није била први часопис те врсте који је излазио у Србији. Професор Лицеја, Матија Бан је 1847. године покренуо часопис *Воспитатељ женски*, са истим идејама. На жалост, изашла су само три броја овог часописа. *Домаћица* је рађена је по угледу на листове у другим државама и својим садржајем је покривала све теме које би могле да занимају и буду од користи женском свету. Сви чланци су били пажљиво селектовани и прилагођени идејама и ставовима које је заступало Женско друштво. Циљ прича и одломака из књижевних дела који су објављивани у *Домаћици* били су да поуче и забаве читатељке. Идеје и вредности које је пропагирала *Домаћица* најбоље се огледају у песми Јована Јовановића Змаја која је објављена у овом часопису.

⁶⁷ *Рад управе Женског друштва*, Домаћица, бр. 4, 1907, 3.

*Нек ти буде душа бела.
И образ ће бити с њоме,
Румен стидак нек процвета
На образу твојем!
Па ће синут твоја срећа
У најлепшем зраку,
Па ћеш бити верна љуба
Најбољем јунаку.
Ти у вери буди камен,
Бићеш сретна с њоме;
Роду буди живи пламен,
Стуб језику својем.
Буди смерна, буди тиха,
Па ћеш бити добра мати,
Род ће с тобом процветати.⁶⁸*

Поучни текстови, било да су то била конкретна упутства, белетристика са скривеном поруком или прича из свакодневног живота, могу се поделити на оне са практичним или моралном садржином. У текстове са практичном поруком спадали су они са упутствима о одржавању и вођењу куће и домаћинства, савети о очувању здравља, рецепти за различита јела и правилну исхрану, рецепти за различите мелеме и лекове, идеје за испуњавање слободног времена...

У текстове са моралном садржином могу се сврстати они који су имали саветодавну и васпитну функцију. То су текстови који су се бавили истицањем пожељних, а критиковањем лоших друштвених вредности. У ове текстове могу се сврстати текстови о васпитању деце и омладине и текстови који су се бавили еманципацијом жена. Важно је дефинисати да еманципација жена која је била пропагирана у *Домаћици* никако не подразумева изједначавање жена са мушкарцима, већ је под овим појмом подразумевано просвећивање жена тако да успешно обављају своје задатке и доприносе друштву. Еманципација је била прихватљива само у оној мери у којој није ишла на штету жена и њене улоге у кући. Упућивање женске деце на

⁶⁸ *Сркиња девојка*, Домаћица, бр. 24, 1884, 735

самосталан јавни рад било је подстицано једино у случајевима ако њихове услуге нису биле потребне у домаћим пословима.⁶⁹

Школовање женске деце и његов циљ изазивали су многе полемике. Дуго се расправљало шта девојке треба да уче у школама, јер се није увиђала потреба за подједнаким образовањем за оба пола. Највише гласова је заступало мишљење да девојке уче само оно што им је потребно за улогу мајке и *домаћице*. За бескорисне предмете проглашени су историја и географија јер су представљали опасност да девојке развију нездраву склоност ка путовањима и забавама.⁷⁰

Од почетка 20. века донекле се мења став јавности која је се постепено навикавала на деловање жена у друштвеном животу. У *Домаћици* је више текстова који говоре о еманципацији и борби жена за своја права. Један од таквих текстова је објављен 1908. године под насловом *Женско питање*, аутора професора крагујевачке Женске учитељске школе Стевана Стевановића. Он заговара становиште да не треба дозволити да жене остану на nižем степену развића и да им треба дозволити да се школују на универзитетима. Сматрао је да је важно да жене поседују квалитетно васпитање и образовање како би деловале за опште добро. Овим текстом је позивао жене да узму учешће у борби за своја права која је већ почела на западу. Женама је поручио да треба да се развијају и наоружавају науком и да ће на тај начин најбоље да стекну равноправност.⁷¹

Покрет за еманципацију жена који је владао у Европи тога доба имао је свог одјека и у Србији. Чак су и у *Домаћици* штампани чланци који су за жене захтевали већа права од оних која су имале. Примећено је да су промене стигле и у Србију и да се дешавају промене у корист жена. Истиче се да жене постају све самосталније и сигурније у јавном иступању и да више није необично видети жену са мужем у јавним локалима.⁷² Објављивани су извештаји са међународних конгреса за женско право гласа. Слободно су се пропагирале идеје о једнакости мужа и жене у браку и критиковао се постојећи Грађански законик. Све је више заговорника да женама треба дозволити пуно имовинско и наследно право. Чланци који су заступали овакве идеје

⁶⁹ *Од чега треба женске да се ослободe?*, *Домаћица*, бр. 7, 1882, 395.

⁷⁰ *Добра и рађава страна школовања у девојака*, *Домаћица*, бр. 5, 1892, 116-117.

⁷¹ *Женско питање*, *Домаћица*, бр. 8, 7-17.

⁷² *Еманципација жена*, *Домаћица*, бр. 4, 1895, 81-84.

обично су завршавани упозорењима да не треба слепо следити примере из Европе и да се женско питање не сме решавати на штету државе.⁷³

Морални савети

У *Домаћици* је промовисан идеални тип жене као образоване и одане супруге и мајке која васпитава децу у родољубивом духу. Сматрало се да ће жена на најбољи начин доприносити друштву ако гаји особине попут скромности, умерености, рационалности, патриотизма и да је њена најважнија улога, улога мајке која ће све ове особине пренети и на своју децу. Из тог разлога је највећи број текстова био из области васпитања деце. Поред моралних особина било је важно усадити деци и херојско васпитање. Истицана је дужност Српкиња да васпитају децу тако да постану честити људи, вредни радници и добри Срби. Може се сматрати да је каснијим ратним успесима српске војске у ратовима једним делом допринело родољубље које им је усађено породичним васпитањем. Деца су прва сазнања о свом народу и његовој историји добијала од мајки које су им преносиле различите приче и легенде о српском народу. Свака мајка је морала да учи своје дете да *српски осећа, говори и ради*, да воли и поштује свој народ и отаџбину.⁷⁴

У рубрици Васпитање објављивани су стручни чланци, есеји и размишљања на тему васпитања. Изношени су различити примери како се треба опходити према детету, које методе васпитања су најбоље и најуспешније. Истицао се значај давања личног примера деци. Заступано је гледиште да успех једног народа највише зависи од васпитања његовог подмлатка. Због тога васпитавање деце захтева неуморан рад државних институција, али првенствено мајки као главних преносилаца моралних особина на децу. Задатак сваке мајке да децу уче реду, послушности, чистоћи и тачности.

Објављивани су текстови који су се бавили кажњавањем деце који су изричито били против батина и физичког кажњавања. Казна треба да буде таква да исправља понашање, а не само да застрашује дете. Противили су се закључавању деце и њиховом

⁷³ *Прослава тридесетогодишњице листа Домаћице и школе Женског друштва*, Домаћица, бр.11. и 12, 1909, 2-4.

⁷⁴ *Дужности српкиња*, Домаћица, бр. 6, 1910, 23.

изгладњивању. Ови чланци подвучају да се треба поштовати достојанство и индивидуалност сваког детета.⁷⁵

Било је и чланака који су се бавили васпитањем одраслих жена, предлозима за њихово напредовање и усавршавање како би на што бољи начин могле да доприносе држави и друштву. Истакнуто је да само образована Српкиња може да буде од користи својој породици и околини. Саветовано је да се женска омладина образује у националном правцу и да поштује народне обичаје, а не да се прихвата начин живљења и облачења других народа.⁷⁶ Женска деца треба да избегавају кинђурење и раскошно облачење, јер то води унутрашњој пропасти и противно је правим духовним вредностима. У васпитању женске деце било је важно да се искорене лоши утицаји друштва и да се пази на све садржаје који долазе до њих.⁷⁷

*Људи си увек онакви какве су им биле мајке; дакле ако хоћемо да будемо велики и племенити, ваља нам прво васпитавати женске да то буду.*⁷⁸

У *Домаћици* никада нису били заступљени политички чланци, али су се редовно пратила дешавања у држави и друштву. Обавештавањем жена о актуелним друштвеним збивањима требало је да се подстакне њихов патриотизам и да се обезбеди њихово учешће у ослободилачким покретима. Из истог разлога у *Домаћици* је штампан текст који говори о италијанским женама и њиховим активностима у борби за уједињење Италије. У овом тексту се прави поређење између Италије пре уједињења и Србије 1910. године као држава које нису имале решено национало питање. У ишчекивању ослободилачких ратова, уредништво *Домаћице* је осетило потребу да својим читатељкама пружи примере и пренесе искуства народа који су прошли кроз процесе ослобођења и уједињења.⁷⁹

У октобарском броју из 1912. године штампана је прокламација краља Петра којом је објављен рат Турској. У каснијим бројевима јављане су вести о победама српске војске. Одато је признање свим Српкињама које су узеле учешће у овом рату као болничарке. Највеће похвале упућене су на рачун српских мајки које одгајиле јунаке које су донели победу у овом рату. Анализирајући понашање жена и њихове

⁷⁵ *Васпитачка средства - послушност и казна*, *Домаћица*, бр. 5, 1881, 177-181.

⁷⁶ М. П. Дворнић, *нав. дело*, 54.

⁷⁷ *О важности васпитања женскиња*, *Домаћица*, бр. 2, 1883, 40-49.

⁷⁸ *Домаће вести*, *Домаћица*, бр. 5, 1882, 317-318.

⁷⁹ *О патриотизму талијанских жена*, *Домаћица*, бр. 2, 1911, 56-59.

активности у Балканским и Првом светском рату, може се закључити да су вишегодишња пропаганда и патриотски тесктови штампани у *Домаћици* испунили своје циљеве.

*Тамо где су овакве матере, где су овакве жене, морају се рађати победиоци. Ко ово види и зна, тај види све, тај зна врло много, и нема те силе која ће одолети војсци, коју овакве мајке рађају, овакве сестре негују.*⁸⁰

Велики број текстова говори о положају жена у различитим периодима и на различитим просторима. Тако су читатељке могле да закључе да се положај жена постепено мењао и да нема потребе за радикалним покретима. Јављане су и вести о борбама за женско право гласа. Ипак, *Домаћица* није подстицала промену постојећег стања ствари и није пропагирала корените промене у правном и политичком положају српских жена. Чланице су заговарали становиште да жене треба да се ослободе од неприродне нежности и да се припреме за суочавање са животом, али да њена улога у друштву у односу на мушкарца треба да остане секундарна. Женин рад ван дома треба да буде умерен и повремен. Једини домен јавног деловања у којем би жене могле да имају утицај и значај је развој васпитања.

*Нације се васпитавају у детињству, и људи који имају у својим рукама децје управљаче, могу више и јаче допринети опитом напретку, но они који држе у својим рукама државну управу.*⁸¹

Закључено је да жене могу да доприносе напретку једног народа али на друге начине од мушкараца. Поред поменутог васпитања, сматрало се да су женске активности у ратовима биле од највећег значаја. Због својих природних особина које одговарају потребама доброг лекара одобрава се рад жена као лекарки и отварање врата Велике школе за њих.⁸² Указује се на заслуге жена у отварању радничких школа, у издржавању и помагању сирочади и у одржавању домаће индустрије и домаћих рукотворина. Да би се утицај жена на благостање друштва још више изразио,

⁸⁰ *Жене у Србији и рат*, *Домаћица*, бр. 1, 1913. 1-3.

⁸¹ *О значају домаћег васпитања*, *Домаћица*, бр. 3-4, 1904, 102.

⁸² *Женскиње као лекари*, *Домаћица*, бр. 6, 1887, 174.

позивале су се да се одрекну луксуза и превеликог уживања. Саветује им да купују домаће производе и носе одећу са традиционалним српским мотивима.⁸³

Положај жене у браку сликовито је описан у објављеном писму једног оца који саветује своју кћер пред удају. У писму је истакнуто да женска срећа зависи од среће других, првенствено среће мужа и деце. Добра домаћица ће обезбедити срећу својој кући само ако буде вредна, уредна и штедљива. Дужност жене је да сачува брак, опрашта и избегава свађу. Муж је задужен за зараду и виђен је као старешина породице, али није пожељно да буде самодржаван, већ уставни владар. Жена треба да покаже разумевање према мужу и да му се прилагођава. Чак и умни развитак и образовање жене треба да буде у мужевљевој корист јер ће само тако обезбедити умно задовољење свог мужа. Задатак женин је да мужа поштеди свих непријатности да не критикује јавно његове погрешке.⁸⁴

Практични савети

У *Домаћици* је објављен низ текстова са практичним саветима. У једном од таквих текстова изнет је низ правила и одредби која треба да се поштују у друштвеном животу. Изнета су правила лепог понашања, препоручено време и дужина за посете, како се позивају гости на ручак и забаве, како се понашати за столом, ко где треба седи... Истакнута је важност познавања бонтона како се особа не би срамотила у друштву.⁸⁵ Читајући *Домаћицу* српске жене су могле да науче како се пишу писма, како се правилно понаша у цркви, који се обичаји практикују за одређене верске празнике и томе слично.

Највећи број практичних савета односио се на вођење домаћинства. У *Домаћици* су штампана упутства како да се препозна да ли је тканина направљена од чистог памука, како препознати мање квалитетне, вештачке сапуне, како изгледа месо и млеко кад се поквари, како одабрати здраво воће и поврће...⁸⁶ У чланке о вођењу домаћинства спадају и они који су читатељке подучавали како да располажу кућним буџетом и који су их усмервали на штедљивост и умереност. Саветује се да се сваки издатак бележи, а упозорава се да највећи трошкови и дугови настају када муж проводи превише времена у кафани, а жена се превише кинђури.

⁸³ *Шта могу женске да учине за благостање народа*, Домаћица, бр. 6, 1886, 154-156.

⁸⁴ *Писмо једног оца својој кћери*, Домаћица бр. 23-24, 1884, 721.

⁸⁵ *Етикета*, Домаћица, бр. 1, 1880, 7-3.

⁸⁶ *Кварење хране и друге робе*, Домаћица, бр. 2, 1880, 50-57.

Читатељкама *Домаћице* су највише користили чланице о здрављу и одржавању хигијене, јер се мало знало и водило рачуна о ширењу заразних болести, дезинфекцији и одржавању чистоће тела и животног простора. Давана су упутства како правилно и колико често треба чистити животни простор и проветравати просторије. Давани су рецепти како излечити зубобољу, срдобољу, реуму, упалу грла и како се заштитити од дифтерије, трихинозе, кијавице и других болести. Штампано је и упутство како пружити прву помоћ угроженом човеку. Код тежих обољења био је препоручен одлазак код лекара, а не код врачара што је био чест обичај у српском народу. Препоручивано је бањско лечење, а читатељке су биле упознате са благодетима минералне воде и бањских купатила. Саветовано је редовно купање, прање зуба и пресвлачење.⁸⁷

Ситуација је била нарочито лоша на српским селима. У *Домаћици* су објављивани текстови који су апеловали на просвећивање српских сељака на тему здравља и хигијене. Неписменом сеоском становништву чланице из *Домаћице* нису били од користи, па је требало пронаћи одговарајуће начине да се побољша животни стандард и продужи животни век. Решењу ових проблема заједнички су приступили Друштво за чување народног здравља и Женско друштво. Нарочита пажња била је посвећена бризи о здрављу породиља и деце јер је њихова смртност била забрињавајуће висока.⁸⁸ У многим местима су отворене школе за сеоске домаћице у којима је требало обучавати сељанке у вођену домаћинства, живинарству, млекарству, пчеларству, свиларству, воћарству, одгајању стоке....

Сваки чланак о здрављу истицао је значај превентиве и умерености у јелу и пићу. Са данашње тачке гледишта, у чланцима који су се тицали здравља могу се препознати многе заблуде. Упозорење да играње које траје дуже од 5 сати може довести девојку у смртну опасност, очигледно је служило томе да се контролише претерано експонирање девојака на забавама. Коментар да *Цигани имају лепе зубе, зато што им је сладолед непозант*, заправо је требало да истакне штетност неумерености у слаткишима.⁸⁹

Читатељке су добијале и савете како да одаберу одговарајуће одело, који материјали су најбољи у заштити од хладноће и топлоте. Објављено је неколико чланака који критикују одевне предмете који немају никакву другу функцију осим

⁸⁷ *Чување здравља*, Домаћица, бр. 4, 1880, 176-177.

⁸⁸ *Школе за сеоске домаћице*, Домаћица, бр.1, 1907, 28-29.

⁸⁹ *Зуби*, Домаћица, бр. 12, 1881, 594-599.

улепшавања. Критиковани су одевни предмети попут огромних шешира, мидера, великих шлепова на хаљинама и других непрактичних одевних предмета. Чланци су били усмерени против помодарства и модне тираније. У чланцима о одевању популаризују се домаћи материјали и мустре, а критиковало се слепо праћење западне моде.⁹⁰

Рецепти за припремање јела често су објављивани у *Домаћици*. Најзапаженији су били рецепти које је за *Домаћицу* припремао главни дворски кувар. Циљ објављивања рецепата био је тај да се утиче на разноврсност исхране народа и да се измене дубоко укоревене лоше навике. Уз надзор доктора Милана Јовановића Батуца штампани су рецепти за различите врсте хлеба, препоруке за јела током зимског и летњег периода, препорука распореда јела за читаву недељу.⁹¹

Поучни текстови имали су циљ да образују и осавремене српске жене. Тежили су да их упознају са новостима из земље и света. У једном таквом тексту дат је детаљан опис железнице и упутство за коришћење. Овај текст је требало да припреми српске домаћице за надолazeћу модернизацију.⁹²

Едукација и разонода

Чланци који су објављивани у *Домаћици* имали су задатак да едукују и забаве своје читатељке. Рубрика Различности служила је првенствено за забаву читатељки. У њој су објављиване занимљивости из целог света и она подсећа на данашње рубрике Веровали или не. Ту су се могле пронаћи приче о највећем дрвету на свету, о најтежем детету на свету, чудним обичајима код других народа, као нпр. да се код Индијанаца женама сече нос за неверство.⁹³

Читатељке су могле да се информишу о новостима из света науке и културе, да читају историјске чланке и да се упознају са занимљивостима из савременог света. Разноврсност и свестраност чланака водила је томе да се читатељке упознају са другим удаљеним културама које су у том тренутку за њих биле недостижне. Тако су читатељке могле да читају о Татарима, вулканској катастрофи у Помпеји, обичајима на двору Карла Великог... Неколико чланака било је посвећено моди. Читатељке су

⁹⁰ *Одело*, Домаћица, бр.1, 1881, 647-652.

⁹¹ *Распоред јела за зимње време*, Домаћица, бр. 1, 1904, 28-32.

⁹² *Жељезница*, Домаћица, бр. 7, 1880, 320-324.

⁹³ *Различности*, Домаћица, бр.1, 1880, 39-44.

уознаване са различитим обичајима облачења код многих народа, чак и о начину облачења код афричких племена.

Различите приповетке, одломци из романа и путописа су поред забавног имали и едукативни карактер. Одломци из страних и домаћих књижевних дела су преко *Домаћице* постали доступни широј јавности. Овакви текстови су увек одабирани са највећом пажњом јер су имали задатак да критикују лоше појаве у друштву. Један од многих примера је приповетка под називом *Сусетка*, штампана у мајском броју *Домаћице* из 1880. године. Кроз причу о људима који су се трудили да сазнају све о свом новом суседу критикују се претерана радозналост, мешање у туђа посла и превелика насртљивост.

Велика пажња посвећивана је чланцима који су говорили о положају жена током историје код различитих народа. Највећи број чланака овог типа заправо су биле биографије угледних жена које су могле да послуже као пример и модел понашања за српске жене. Због тога су читатељке имале прилику да читају о Корнелији, славној Римљанки која се поносила тиме што су јој муж и синови погинули за отаџбину.⁹⁴ У овом контексту помињу се и женски ликови из српске књижевности и историје, мајка девет Југовића, Јевросима, мајка Марка Краљевића, кнегиња Милица, Мара Бранковић...⁹⁵ Један од првих текстова који говори о знаменитим женама је био *Животопис краљице Јелене Анжујске*. Поред њене велике љубави према синовима, истакнут је њен хуманитарни рад и помоћ коју је пружила сиротим девојкама.

Читатељке су се информисале о успешним женама из земље и света. Имале су прилику да читају о Соњи Ковалевској, успешној математичарки и другим значајним научницама. *Домаћица* је пренела вест да је Јелисавета Начић, прва жена која је завршила технички факултет у Србији, положила државни испит за архитекту и да је запослена у Министарству грађевина.

Чланци који су били намењени за едукацију и забаву жена утицали су на ширење њихових интересовања и стицање знања из опште културе. Преношење вести о женском питању из земље и света упућивало је жене на отварање нових могућности за њих. Из овога се може закључити да је *Домаћица* била важно средство информисања за српске жене.

⁹⁴ У прилог историје жена, *Домаћица*, бр. 10, 1881, 459-464.

⁹⁵ *Историјске жене*, *Домаћица*, бр. 4, 1890, 113-114.

Закључак

Оснивање женских удружења у Србији, представљало је значајан корак на плану просвећивања жена, њиховог укључивања и деловања у културном и друштвеном животу. Београдско женско друштво се од свог оснивања до почетка Првог светског рата хватало у коштац са различитим проблемима, радило је на просветном и хуманитарном плану, помагало је развој индустрије и на тај начин отварало простор за деловање свим женама. Сарађивало је са династијом, државом и њеним институцијама како би остварило своје циљеве. Допринос Женског друштва и његових подружина био је вишеструк. Може се рећи да су својим активностима успевали да надоместе рад Државе на пољима где је она заказивала. Хуманитарне активности Друштва замењивале су непостојеће социјалне државне службе и угроженима обезбеђивале неопходну помоћ.

Чланице Женског друштва су се водиле примерима и вредностима које су препоручиване и у часопису *Домаћица*. Њихов рад је карактерисала тачност, штедљивост, марљивост, упорност, а све то уз неизмерну хуманости и лично пожртвовање сваке од њих. Ниједна чланица Друштва није била новчано плаћена за своје ангажовање и осим признања, похвала и медаља није примала никакве награде. Гајиле су патриотизам и то осећање преносиле на читатељке *Домаћице*, младе штафићенице и ученице. На тај начин су допринеле ширењу поштовања према традицији и љубави према владајућим династијама и отаџбини.

Посматрајући целокупан рад Друштва стиче се утисак да је свака од њихових акција била пажљиво осмишљена и усмерена у правцу напретка жена, али и целокупног друштва. Оснивање Раденичке школе је многим сиромашним девојкама пружио шансу за рад и обезбедило сигурнију будућност. Наручујући производе од ученица Раденичке школе, купци су могли да уштеде, јер су њихови радови били повољнији од радова других мајстора и занатлија. Пазар Женског друштва је помогао да производи сеоских жена изађу на тржиште. Сеоским породицама је то донело додатни извор прихода, а уједно се радило на очувању традиционалног ручног рада и промовисању домаће производње у земљи и свету. Тачка трпеза и Дом за убоге старице су две институције Друштва преко којих су остваривани хуманитарни циљеви, пре свега заштита немоћних и болесних.

Домаћица је дуго времена била једини часопис посвећен искључиво женама. Иако су текстови били контролисани и селектовани од стране мушких уредника, ипак су читатељкама пружали корисне информације и савете. Текстови са моралном и практичном поруком приказују основне проблеме и нерешена питања у тадашњем српском друштву. Њихов задатак је био да подуче и просвете српске жене и укажу им на прихватљиве начине деловања. Имали су за циљ да подстакну пожељне моделе понашања код жена, а преко њих и деце и читавог друштва. Због великог броја текстова о васпитању деце, девојака, али и жена, може се закључити да је један од основних задатака самог часописа био рад на очувању морала и подстицање развијања културног и образованог друштва. Поред едукативних текстова, *Домаћица* је нудила и многе текстове за разоноду који су требали да испуне време доколице. У те текстове су спадали одломци из књижевних дела, биографије, поезија, писма, путописи и афоризми. Приликом одабира ових текстова није се одступало од традиционалних схватања и ограничења патријархалног друштва.

Анализом текстова стиче се утисак о развоју женског питања у Србији. Текстови омогућавају праћење процеса еманципације жена, од стидљивог и повременог појављивања у друштвеном животу, до слободног иступања и укључивања у јавне активности. Улоге мајке, домаћице, васпитачице и учитељице истицане су у текстовима као примарни женски позив. Ипак, почетком 20. века, јављају се текстови у којима се оставља могућност да жене постану лекарке, научнице, посланице... То показује да *Домаћица* није имала намеру да манипулише, већ да је представљала аутентичан одраз епохе у којој је настајала.

Може се закључити да је *Домаћица* била важно средство информисања за своје читатељке. Пружала им је практичне савете чијом применом су могле да побољшају свој живот и унапреде своје домаћинство. Информисала их је о текућим збивањима у земљи и свету и омогућавала им да ухвате корак са токовима модернизације. Захваљујући *Домаћници*, читав рад Београдског женског друштва и његових подружина постао је доступан јавности. Штампане извештаја и записника са седница Друштва омогућило је увид у све његове активности. Друштво је уживало веће поверење и поштовање јер су сви заинтересовани имали увид у његов рад. Делови часописа у којима су објављивани извештаји и записници представљају најважнији извор за реконструкцију рада и процену значаја рада Женског друштва.

Списак извора и литературе

Извори:

- *Домаћица: Орган Женског друштва и његових подружнина (1-35).*

Литература:

- *Срби 1903-1914, Историја идеја*, прир. М. Ковић, Београд 2015.
- Drašković M., Popović O., *Pravni položaj žene prema srpskom Građanskom zakoniku*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2, Београд 1998.
- Буровић А., *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914*, Београд 2004.
- Корићанац Т., Танеска Љ., *Београдско женско друштво 1875-1941*, Београд 1995.
- Milanović J., *Odbor gospođa "Kneginja Ljubica" 1899-1942*, Istorija 20. veka, 1/2015.
- Nikolić-Ristanović V., *Krivičnopravna zaštita žena u Srbiji 19. i 20. veka*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2, Београд 1998.
- Nikolov M., *Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914*, Србија у модернизацијским процесима, 2, Београд 1998.
- Прошић-Дворнић М., *Женско питање у Србији крајем 19. и почетком 20. века и часопис Домаћица 1879-1914*, Гласник Етнографског института, Београд 1985.
- Станков Љ., *Катарина Миловук (1844-1913) и женски покрет у Србији*, Београд 2011.
- Stefanović S., *Žensko pitanje u beogradskoj štampi i periodici 1918-1941*, neobjavljeni magistarski rad, Odeljenje za istoriju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Београд 2000.